

De prijs van partijschap

Geweld, schade en partijdigheid in De Bilt e.o. in 1787 en daarna

Omstreeks 1780 had Nederland de Gouden Eeuw ver achter zich gelaten. Er was crisis en werkloosheid. De Republiek telde niet meer mee en verloor ook nog eens tussen 1780 en 1784 een zeeoorlog van Engeland. In deze tijd groeide het verzet tegen de Oranje-stadhouder Willem V en zijn aanhangers, de prinsgezinden. Dat verzet werd gepleegd door een monsterverbond van anti-stadhouderlijke regenten en burgers die tot dan toe geen deel hadden in het lands- en stadsbestuur. Deze patriotten hielden Willem V verantwoordelijk voor alle ellende. Patriotse burgers richtten vrijkorpsen op. Daarin oefenden de burgers zich in het omgaan met wapens, om de macht over te nemen. Op verzoek van de vrouw van de stadhouder, de Pruisische prinses Wilhelmina, stuurde de Pruisische koning in 1787 troepen om de orde te herstellen. Deze maakten een eind aan de binnenlandse oorlog die in Nederland heerste en veel schade bracht. Deze patriottentijd maakt deel uit van de lande-

lijke geschiedenis canon. Wellicht kan het hierna volgende verhaal bijdragen aan de Biltse/Maartensdijkse geschiedenis canon, omdat ook onze gemeente in die tijd te lijden had onder de gebeurtenissen.

De Bilt kwam immers niet ongeschonden uit de binnenlandse oorlog die ook in het Sticht Utrecht tot diep in 1787 woedde. Rob Herber schreef daar in 2005 al over in *De Biltse Grift*. Herbers verhaal gaat vooral over de militaire acties van dat jaar in en bij onze gemeente. Deze bijdrage gaat echter merendeels over de gevolgen van de strijd tussen patriotten en prinsgezinden voor individuele burgers. Over het 'kleine leed', het verhaal van grote persoonlijke schade en vervolging in 1787 en daarna. Als gevolg van de in de Pruisische inval culminerende vijandelijkheden. Hoezeer haat en geweld sommige Biltenaren in die dagen troffen, blijkt uit de verhalen van schoenmaker Jacob Jan Smits, 'smidsbaas' Cornelis Staal, schilder Jacobus Gadella

en timmerman Jan Poot. Maar ook in andere kernen van De Bilt was het raak: over ellende in Westbroek berichten ons Willem Heerman en Jan van den Bollen.

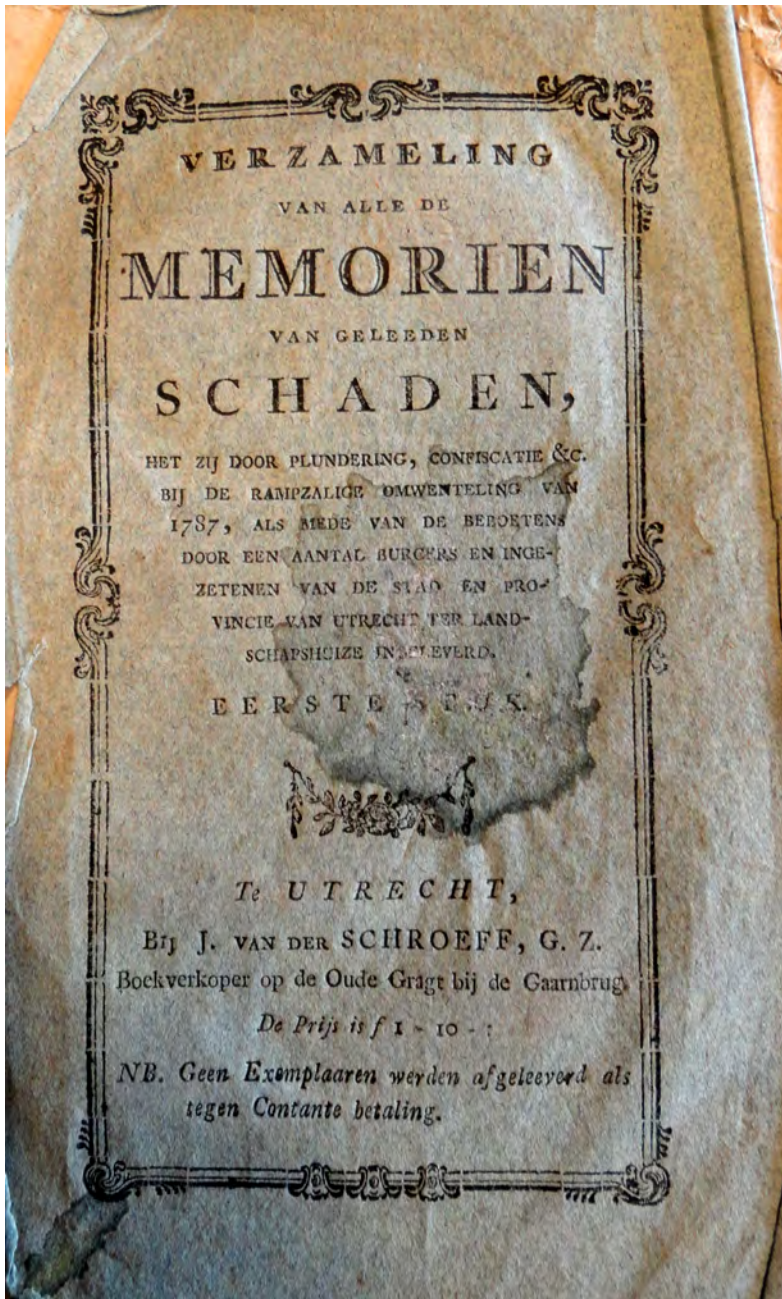
Deze patriottische ambachtslieden en platelandsbewoners krijgen een gezicht, als ze in het voorjaar van 1795, na de val van de oude Republiek en de vlucht van de stadhouder hun eisen voor vergoeding van de in 1787 geleden schade indienen. Pruisen en Oranjeklanten hadden deze Biltaren in dat jaar en daarna de prijs voor hun keus voor het patriottisme laten betalen.

De schadeclaims werden ingediend bij het nieuwe gewestbestuur van Utrecht na de intocht van de Fransen in 1795. De oude Republiek verdween immers, en de patriotten namen de macht over. De tijd van de Bataafsche Republiek (onder Franse leiding) brak aan. Het nieuwe gewestbestuur werd aangeduid als de "Provisionele Representanten van het Volk van Utrecht". Bij dit bestuur werden in 1795 de genoemde schadeclaims ingediend.

Er is in ons land nog maar één exemplaar te vinden van een boeiende bundel van deze schadeclaims uit 1795. In het streekarchief Rivierenland in Tiel ontdekte ik deze "*Verzameling van alle de memoriën van geleeden schaden, het zij door plundering, confiscatie etc. bij de rampzalige omwenteling van 1787*". Daarin komen Smits, Staal, Poot, Heerman en Van den Bollen (onder anderen) zelf aan het woord. Hun verhaal volgt hierna.

Jacobus Gadella, die in 1810 bij de dorpskerk van De Bilt werd begraven, meldde schade "*door de (Pruisische en prinsgezinde) soldaten uit de Kamp bij Zeist. Voor het eerst wierd mijn varken gestolen uit het hok (fl. 38 - -). Mijn kleerkast op(en)gebroken uitgeplunderd*". Daar bleef het niet bij: lakens, een koperen ketel, lepels, kerkboeken, handschoenen, verf, turf, hout, vlees en kippen verdwenen. Totale schade: 222 gulden en 14 stuivers, omgerekend: ruim 1.500 euro nu, een vermogen voor een ambachtsman toen. Men bedenke dat een werkmans loon minder dan een gulden per dag verdiende, terwijl hij door seizoenomstandigheden lang niet altijd werk had.

Gadella noteert verder: "*Dit alles is mij overkomen, met de zwaarste verwensching en schelden, 'kees, kees' (scheldnaam voor de patriotten, afgeleid van de patriottische pensionaris van Dordrecht: Cornelis, 'Kees', de Gijselaar). Mijn vrouw heeft daarbij een ziekte, door die omstandigheid gekreegen, van 2 jaar bedleger(igheid) en 8 weken, dat hier de Biltse luiden wel kunnen getuigen. Maar broodwinning is tans zeer sober, ik heb haast geen werk, met mijn glazemaken en verven.*" Gadella was geen uitzondering en hij overdreef niet. Hetzelfde gold voor timmerman Jan Poot, die zijn gereedschap kwijt raakte, evenals zijn huisraad en de kleren voor zijn kroost. Zijn schade schatte hij op 161 gulden (1.100 euro nu), een bedrag waarvan sommigen een jaar moesten leven De schade was groot, ook al omdat hij 'verdreeven (was)

en heb moeten vlugten met vrouw en kinderen 5 weeken'. De Biltse smid Staal meldde in zijn schadelclaim, verloren te hebben: 'Al(le)s aan goud, zilver, koper, tin, linnen en wolle en kleinodiën (=sieraden).' Smids pand moet er uitgewoond uitgezien hebben, immers: 'in huis (werden) verscheide maalen koffij en drank, afgedwongen van (=door) de soldaaten, ja zelfs 's nachts, de gantsche nacht door, wel 150 man, uit en ingaande, eeten en drinken afgedwongen, met vloeken en dreigementen, met deze woorden: 'hier jou, vervloekte kees, gij moet er aan, wij gaan je uitplunderen'. Ik antwoordde: 'volgt u order(s)' (doe wat je opgedragen is). Zij antwoorden: 'u goed

is na de weerlicht' (uw bezit is naar de bliksem). *Ik zeide haar (=hun) daar (ook) naar toe te gaan, 'dan kunt gij daar plunderen.'* Smid Staal ondervond extra schade door verlies aan opdrachten en onbetaald werk voor de ingekwartierde soldaten: '(om)dat de boeren dien tijd met haar werk niet aan mijn huis konden komen, heb ik daar en boven al dien tijd gewerkt aan de geweeren van de soldaaten, door order van den graaf van Bylandt, en andere officieren. (Deze Willem Frederik van Bylandt was toen wachtmeester bij de cavalerie, later zou hij het brengen tot generaal-majoor in dienst van koning Willem I) ... en ook voor andere soldaaten gewerkt en bajonetten gesleept, ja zelfs die nacht, en zondag 's morgens (16 september 1787) toen de Stad Utrecht overging (in handen van de Pruisen), en ik heb voor al dat werk nog geen duit genooten.' Staal claimde 230 gulden (1.600 euro nu).

Ook een paar kilometer van De Bilt, in Westbroek, hielden de Pruisen en Oranjetroepen huis. Willem Heerman verloor daar hemden, kousen, ander textiel, brood, boter, melk en emmers, terwijl ook het huis van Jan van den Bollen werd geplunderd. Het meest schrijnende verhaal werd echter verteld door de hiervoor genoemde schoenmaker Jacob Jan Smits. Uit het verslag van zijn wederwaardigheden blijkt de felheid waarmee patriotten werden vervolgd. Damsté schreef er in 1982 al over, in Oud-Utrecht. In het artikel "*Een schout staat voor schut*" meldde de gemeentesecretaris van De Bilt, dat schout

De Koff en zijn voorganger de schoenmaker extra hard hadden aangepakt. Deze was met smoezen en valse redematies veel zwaarder dan anderen aangeslagen voor de plaatselijke belastingen toen Willem V weer in het zadel zat. Damsté berichtte ook, dat Smits' ruiten werden ingegooid en zijn deur werd geforceerd. Hij kende echter Smits veelzeggende totale schadeclaim niet, evenmin als de beschrijving van de intimidatie waaraan de schoenmaker bloot stond. (In zijn gedegen notenapparaat spreekt hij er niet over). Daarom volgt de tekst van Smits' stuk hierna.

'(Hier volgt de opsomming van) door Jacob Smits geleedene schaade, hoon, geweld en overlast. De vlugt heb ik moeten nemen met mijn vrouw en kind, het welk wij niet gedaan hebben, voordat wij het uiterste gewaagd hebben. 5 weeken heb ik met vrouw en kind moeten omzwerven, eerst na Utrecht, en met het overgaan van de Stad (in Pruisische handen) na(ar) 's (Graven)hage ... (volgt een lijst van weg geroofde gereedschappen, huisraad textiel en inkwartieringskosten, een schade ter grootte van 87 gulden.) Vervolgens ben ik met het inkwartieren zo behandeld van (=door) het gerecht (schout en schepenen), dat er zelfs de (ingekwartierde) militairen met verachting van spraaken, ja zelf(s) zo, dat de (toenmalige) schout Adrianus Booy die mij eerst door leugenachtige voorbeelden, en van waarheid ontbloote dreigementen tot het exerceeren (het meedoen aan militaire exercities) gebragt had,

tegen de zin en wil van de Pruisische hoezaaren (huzaren) aan, met meerder belast heeft dan zij wilden, met bijvoeging van woorden en met zulk een gelaat, daar men in dat tijdstip voor rillen en beeven moest.

Doch om een ruime conscientie te houden (met mijn geweten niet in de knel te raken) in het opgeeven van de schaaide door het inkwartieren veroorzaakt, en (omdat) ik daar geen juiste aantekening van gehouden heb, zo schrijf ik voor de schaaide daar door veroorzaakt maar 16 gulden ... Vervolgens heeft het gerecht mij in het Jaar 1787, 1788 en 1789 zamen genomen meer dan 25 gulden verhoogd, en terwijl ik in mijn broodwinning, noch in mijn huisgenooten niet vermeerderd was (mijn gezinsinkomen niet gestegen was), zo heb ik bij het gerecht daarover geklaagd, dat die last voor mij te zwaar was om op te brengen, en haar (=het gerecht) aangetoond, dat zij niet na evenredigheid met mij handelden. Ja dat heeft zelfs Schout Koff, mij op zijn boek (met de stukken) aan getoond. Evenwel heeft schout en gerecht mij afgeperst.

Doch voor dat ik het betaalde, vroeg ik na de reede, waarom ik zo verhoogd was (en werden drogredenen opgevoerd) ... Eindelijk hebben wij veel hoon en smaad, geweld en overlast om ons patriotschap moeten doorstaan, langen tijd achter den anderen (achtereen), met ons na te jouwen, liedjes op ons te zingen, galgen voor mij, voor mijn vrouw en kind op de deur te schrijven, met drek in mijn aangezicht te werpen, als ik stil zat te werken. Langen tijd hebben wij moeten

verdragen dat er samengeschoolde lieden ... met steenen op mijn deur wierpen, met bijlen daar op sloegen, ja zelfs met steenen door de glazen wierpen, en dit geschiedde dikwijls zo geweldig (gewelddadig), zoo op het onverwagtst, en meest als het duister was, dat veel menschen geoordeeld hebben, dat de schrikken die mijn vrouw daardoor gekreegen heeft, een oorzaak voor haar dood zijn geweest, alzo ik mijn echtgenoot op den 20 augustus in het jaar 1789, door den dood verlooren heb. En waren mijn naaste buuren, mannen en vrouwen die mij getrouw zijn geweest, niet dood, ik zoude nog wat anders voor den dag brengen, maar nu sluit ik met de waarheid. 'De Allerhoogste maakt het goed. Na 't zware geeft hij het zoet.'

Inderdaad gaf het nieuwe bestuur de Biltse schoenmaker de te veel betaalde belasting (16 gulden) terug en schout De Koff moest, toen zijn boekhouding in 1796 niet klopte, alsnog zijn biezen pakken. Of Smits daarop doelde met zijn dank aan de Allerhoogste is niet bekend, maar onwaarschijnlijk is dat niet. Onbekend is ook, of Smits zijn openstaande vordering van nog eens 102 gulden ooit uitbetaald zag worden.